

Imre Katalin. Állambiztonsági megfigyelés.

ÁBTL - I. - 3.1.7. - I. s. - T-9731/117/30

===== Rainer M. János =====

/// Diákmozgalom és elhárítása 1969-ben

Egy elveszett dosszié rekonstrukciója

== Diákmozgalom

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karán 1969-ben fellépő diákmozgalom sokáig szinte láthatatlan epizódja volt mind az 1960-as évek, mind „1968”, de még az egyetem történetének is.¹ Negyven évvel később Dénes Iván Zoltán tanulmánya emelte ki a feledésből, és hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy az 1960-as évek második felében egyetemre járt értelmiségi elitcsoport fontos emlékezeti helyéről van szó. E csoport számos tagja – generációjával együtt – sok szálon kapcsolódott az 1970–80-as évek ellenzéki mozgalmaihoz. A nemzedék politikai szocializációjának egyik alapvető fordulópontja az 1968-as csalódás, amit rendszerint a csehszlovákiai reformkísérlet elbukásához, majd a magyar reform leállásához kötnek. A csalódás átélése egykorú intellektuális elemzéseken, belátásokon keresztül történt. Egy nem jelentéktelen csoport azonban, ha nem is 1968-ban, de a következő évben gyakorlati tapasztalatot szerezhettek a politikai részvétel lehetőségeiről és korlátairól a korabeli Magyarországon.² Az alábbi tanulmány – az események rövid ismertetését követően – a participációs igény bejelen-

1 == A tanulmány a *Mozaik – az állambiztonság működése és társadalmi hatástörténete* című műhelybeszélgetés-sorozat nyitóelőadása (2024. ápr. 10., Budapest, Piarista Levéltár) alapján készült.

2 == Dénes Iván Zoltán több helyütt megjelent tanulmánya: Dénes (szerk.), 2008. A résztvevők publikált és hozzáférhető visszaemlékezései közül itt csak néhányat említek: Bakos, 2020; Haraszti, 1997; Spiró, 2020; Trencsényi, 2001a; 2001b; 2002; Tábor, 2008; Reményi, 2019; Bojti 2010. Az 1956-os Intézet Digitális Oral History Archívumában (DOHA) hozzáférhető életútinterjúk közül az eseményről hosszabban szól 938. sz. Kovács András; uo. 866. sz. Radnóti Sándor; uo. 825. sz. Dalos György; uo. 805. sz. Dobai Péter; uo. 942. sz. Révai Gábor; uo. 882. sz. Galicza Péter. Az ellenzékkal való összefüggésre Apor 2013; generációs alapról Apor–Mark 2011.

tését *elbáritó* bürokratikus mechanizmussal foglalkozik, ezen belül az állambiztonsági szervezet szerepével.

A szovjet típusú központosított diktatórikus politikai rendszerben bármely intézményen kívüli társadalmi csoport részvételi igénye konfliktust eredményezett. A rendszer Magyarországon az 1960-as évek elején érte el a bürokratikus stabilitás állapotát, intézményeinek üzemszerű, hétköznapi működése a *bürokratikus normalitás* fogalmával jellemezhető. A bürokratikus koordináció működési elve kiterjedt valamennyi intézményre, a társadalmi autonómiákat felszámolták. A bürokratikus normalitás törekvése, hogy bekebelezze valamennyi lehetséges ágenst, valamennyi társadalmi interakciót, sikeresnek tűnt. Ahogyan az a törekvés is, hogy minden társadalmi jelenséget a politikai ideológia bürokratikus nyelvén nevezzenek meg, majd – a döntés jogát a gépezet adott pontjára *delegálva* – hivatali aktaként intézzenek el. A bürokratikus normalitás rendszere stabil, de egyáltalán nem statikus. A társadalom változatossága és szakadatlan vegetatív önmozgása újabb és újabb, a bürokratikus nómenklatúrákban pozícióval (és megfelelő kezelési forgatókönyvekkel) nem rendelkező jelenségeket szült. Egyének és csoportok igyekeztek szabadulni a bürokratikus kötelmek hálójából – vagyis a részvétel (participáció) igényével jelentkeznek. A spontán, autonóm, önértékelő, stratégiavezérelt csoportos részvétel igényéhez általában problémamegoldásra irányuló kommunikáció társult, amely elérhette a nyilvánosság terét is. Ezek az esetek a rendszer természetéből adódóan politikai jellegű *rendkívüli események*ként jelentek meg, mint kihívások a bürokratikus normalitás alrendszeireivel és/vagy egészével szemben. A bürokratikus normalitás válasza *alarmreakció*, amelynek során adaptálják vagy elfojtják a participációs akciókat. Ágenseit kooptálják vagy marginalizálják, esetleg szankciókkal sújtják.³

Az ELTE bölcsészkarán bekövetkezett rendkívüli esemény az intézményrendszeren belüli spontán participáció példája. 1969. április 29-én a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) kari szervezete rendes tisztújító küldöttértekezletén a mintegy száz küldött nagy többsége megsemmisítő bírálatban részesítette a Balogh András vezette korábbi Végrehajtó Bizottságot (VB), és egy rendkívül eredményes előzetes önszerveződés nyomán a másnap hajnali választáson saját jelöltjeit juttatta be az új KISZ-bizottságba. Előbb a küldöttek, majd az új bizottság leszavazta a felső párt- és KISZ-szervek két egymást követő titkárjelöltjét, és Bakos István, végzős magyar-népművelés szakos hallgató, az Eötvös Kollégium volt diákbizottsági titkára lett a kar új KISZ-titkára.⁴ Az új vezetés programjának alapeleme a konkrét kari szer-

3 == Kornai, 1993; Loewenthal, 1983. A konfliktusra: Rainer, 2023.

4 == A KISZ körülbelül 30 tagú kari Bizottsága felügyelte és irányította a csaknem 1500 tagot számláló negyven bölcsészkarai alapszervezetet. Az intézményi KISZ-bizottságok (a hasonló szintű pártbizottságok mintájára) a bázis központi bizottságaként működtek, az alapszervezetek operatív irányítását a bizottság kebeléből választott, általában 8–12 tagú *végrehajtó bizottság* (VB, a bázis PB-je) végezte. Az egyetem

vezet demokratizáló reformja volt. Az adminisztratív keretek (szak, évfolyam, csoport) szerint tagolódó alapszerveket közös, sőt *közösségi* tevékenységek alapján szervezték volna át. Ebben nagy szerepet kapott volna a különféle szociológiai-szociográfiai kutatások szervezése és lefolytatása (cigányság, munkásság, munkásszállók, aprófalvak stb.). Másrészt a kari KISZ-vezetés mellé, illetve fölé *kari gyűlés* néven egy nagy létszámú ellenőrző testületet rendeltek volna. A kari gyűléssel kapcsolatban már 1969 kora tavaszától a *faliújságok*on, majd magán a küldöttértekezleten is különféle ötletek merültek fel. A *radikális-bázisdemokrata* javaslat szerint a gyűléseken bárki, akár valamennyi hallgató részt vehetett volna, évente akár több alkalommal, teljes körű felügyeletet gyakorolva a KISZ VB felett, még személyi ügyekre is kiterjedő döntési jogokkal. A *mérsékelt-rendszerkonform* változatban a gyűlésen csak tanácskozás folyik, a KISZ választott küldöttei vesznek részt rajta, a vezetésnek csupán tanácsokat adhatnak, pusztán tekintélyükön, illetve a címzettek belátásán múlik, mennyire veszik figyelembe a kari gyűlés határozatait. A következő hónapokban – beleértve a nyári szünetet is – élénk vita folyt erről a kari nyilvánosság fórumain, a faliújságok mellett egy újonnan, sok száz példányban megjelenő sokszorosított újságban, a *Kari Híradó*ban.

A vita kompromisszummal zárult – az 1969. október 11-ére összehívott kari gyűlésen nem vehetett részt mindenki, de a mintegy száztagú küldöttértekezlet létszámának kétszerese volt jelen: valamivel több mint kétszázan az ezerhétszáz nappali tagozatos hallgatóból, akik közül ezeröttszáz volt KISZ-tag. Küldöttként a KISZ alapszervezetei delegálták javarészt vezetőségeik tagjait, ők tehát az *aktíva*⁵ köréből kerültek ki. Döntési jogkörrel a kari gyűlés nem rendelkezett, de határozatokat hozott a napirendjén szereplő két téma egyikében – az egyetem állami vezető testületeibe delegálandó hallgatói képviselők⁶ arányáról (a testületek egyharmada) és jogköréről (beleszólás minden hallgatókat érintő kérdésbe, beleértve egyes személyzeti ügyeket is). Számos felszólaló ezen túlmenően pluralizáló-liberalizáló oktatási reformokat és a kari gyűlés szervezeti rendbe illesztését sürgette. A második napirendi pontot, az új ösztöndíjrendszer bevezetését a gyűlés nem tudta megtárgyalni, mert Székely György dékán bezárta az ülést, arra hivatkozva, hogy a rendezvényre szánt idő lejárt.⁷

szintjén ugyanebben a rendben működött az ELTE KISZ Bizottsága és annak VB-je. A szervezet történetére lásd Gergely F. 2008.

5 = = Az *aktivista* az 1968-ról szóló történelmi irodalom egyik központi kategóriája, lásd Gildea–Mark–Warring, 2013.

6 = = Az új, hallgatói képviseletről is rendelkező egyetemi szervezeti szabályzatok bevezetését párt- és kormányhatározatok írták elő, előkészítésük 1968-ban indult.

7 = = A diákmozgalom tartalmáról, jellegéről a *Kari Híradó* néhány 1969-es számán kívül a bürokratikus rendszer egykorú dokumentumai állnak rendelkezésre, mindenekelőtt BFL XXXV. 37. c. 5. 280. ó. e., 322. ó. e.; ELTEL XXV. 22. b. 2. d. (az 1969. áprilisi küldöttértekezlet jegyzőkönyvével), ELTEL XXXV 22. f. 2. d. (az 1969. októberi kari gyűlés szó szerinti jegyzőkönyvével); MNL OL XXVIII-M-18-m 1969. 48. dosszié, MNL OL M-KS 288. f. 36/1969/18. ó. e.

= = Elhárítás

A kari gyűlés folytatására nem is került sor, mert a teljes érintett intézményrendszer (az ELTE bölcsészkar pártszervezetei, az egyetemi illetve budapesti párt- és KISZ-vezetés, sőt a KISZ és az MSZMP központi apparátusa és vezető testületei is) támadásba lendült. A reformer kari KISZ-vezetés magára maradt, a pártszervezet kézi irányítása alá helyezték, megalázó önkritikára kényszerítették. Néhány nap alatt megszűnt a nyilvánosság, a *Kari Híradó* című kiadványt, ahol a kari gyűlésről és más kérdésekről élénk viták folytak, a pártszervezet cenzúrázta. Pár hónapig így is eltartott, amíg a helyzet konszolidálódott, és a kari KISZ-vezetés bomlásnak indult. Bakos titkár 1970 őszén lemondott, a bölcsészkar KISZ visszaüllesztése a bürokratikus normalitásba még két évig tartott.

Két nappal a kari gyűlés után a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottsága (КВ) Tudományos, Kulturális és Közoktatási Osztálya (ТККО) „Javaslatok a kari gyűlés utáni teendőkre” című feljegyzése így fogalmazott: *„Meg kell állapítani, hogy kik azok a hallgatók, akik a túlzott követeléseket képviselik, s kik állnak mögöttük.”* Ugyanezen a napon a KISZ KB Egyetemi és Főiskolai Osztálya munkatársai már előtörténettel látták el a rendkívüli eseményt: egy *„nem nagy létszámú, de jól körülhatárolható és [...] szervezett hallgatói csoport”* az 1960-as évek közepe óta igyekszik „beépülni” a KISZ-be; ezt legvilágosabban Pór György és társai 1968 elején leleplezett összeesküvési ügye mutatta meg. A dokumentum megnevezte a radikális tantervi reformok három képviselőjét, Kelemen Péter, Haraszi Miklós és Lackó Mihály egyetemi hallgatókat, akik a különféle faliújságokra írtak javaslatokat, kiemelte a *Kari Híradó* szerepét (ennek főszerkesztője Könczöl Csaba, a VB tagja volt), de nem említette sem Bakos István titkár, sem más VB-tagok nevét. Ezután, némiképp meglepően, azt írta, hogy a kari állami és pártvezetés *„illetékes szervekkel közösen feltérképezi a szélsőséges nézeteket képviselő hallgatók körét, s azokat, hogy kik [sic!] állnak a háttérben”*.⁸ A párt központi apparátusa egyrészt megrendelte az állambiztonságtól a bölcsészkar esemény feltárását, másrészt azt mindjárt (többek között) állambiztonságot érintő kontextusba helyezte. Hiszen a megnevezettek közül Haraszi és Pór – ezt a ТККО-n és a KISZ-központban nagyon jól tudták – már jó ideje az állambiztonság látókörében voltak.⁹

Az ELTE bölcsészkarán megjelenő baloldali rendszerkritikus fiatalokra a BM III/III-2-a alosztálya, amely az ifjúság körében jelentkező „belső reakció” elhárításáért felelt, az 1960-as évek közepén figyelt fel, mint a budapesti értelmiség köré-

8 = MNL OL M-KS 288. f. 36/1969/18. ő. e. 20. és 116.

9 = Haraszi Miklós 1966 januárjában az Imre Katalin baráti körébe tartozó ósztálinista írók-irodalmárok köréhez kapcsolódva, Pór György bölcsészhallgatóval együtt rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült, két félévre kizárták az egyetemről és a KISZ-ből, lásd ÁBTL 3.17. T-9731/1. 126-135. Összefoglaló jelentés a „Bölcselkedők” fn. ügyben, 1967. május 24. – A „Bölcselkedők” fedőnevű ügyjelzés, amely „az ELTE Bölcsészkar első éves hallgatóinak körében egy baloldali, szektás beállítottságú csoportról” szólt, 1964 áprilisában keletkezett, de dossziéja nem maradt fenn, egyes részei a fenti operatív dossziében találhatóak.

ben „szerveződő” balos csoport perifériájára. 1964 októbere és 1967 júniusa között 70 személy, köztük Nagy Sándor Sztálin-díjas író, Ladányi Mihály költő, Imre Katalin kritikus-szerkesztő ellen folytak vizsgálatok ebben a körben. De figyelemmel kísérték a *„volt munkásmozgalmi emberek elleni törvénysértő eljárásokról hozott 1962 augusztusi párttábarozattal érintetteket”* (vagyis az 1950-es évek koncepciók pereiben való részvételért elítélt, elbocsátott, pártból kizárt stb. államvédelmi tiszteket) és Rákosi Mátyás rokonait. A szovjet–kínai konfliktus kiéleződését követően ellenőrizték a kínai és albán követségek tevékenységét, az oda rendszeresen „bejárókat” (kb. 70 főt), a velük levelezőket (kb. 90 főt), a görög emigráció egyes csoportjait. A budapesti bölcsészkar orosz, történelem, filozófia szakjain koncentrálnak, de más egyetemeken is jelen lévő „marxista olvasókörokbén” részt vevő diákok nem tartoztak az elsődleges célpontok köré.¹⁰

Ez a helyzet némileg megváltozott, amikor – hálózati adatok és feljelentések nyomán – kiderült, hogy a mintegy 100–150 főre tehető csoport egy törpe kisebbsége, hét-nyolc ember Pór György vezetésével 1967 őszén valóban konspirált illegális tevékenységbe kezdett. Konkrétan ez annyit jelentett, hogy november 7-én egy „röplapon” adták hírül a Magyar Forradalmi Kommunista Csoportja megalakulását. Csak Pór és néhány társa letartóztatása (1968. január) után, a házkutatások eredményeképpen derült ki, hogy egy hosszadalmas programnyilatkozat fogalmazásába is belekezdtek, amely tartalmazta a „revizionista rendszer” (a Kádár-rezsimre utaltak) akár erőszakos megdöntésének célját is. 1968. június elején hármójukat (Pór György, Bencze Sándor, Simon Péter) összeesküvés vádjával végrehajtandó börtönbüntetésre ítélték. Az összesen nyolc elítéltekből öten, a tizennégy rendőri figyelmeztetésben részesítettből heten az ELTE Bölcsészkarának hallgatói voltak, a meghallgatott több tucat tanú (többnyire a marxista körokbén megfordulók) között nagyjából ugyanebben az arányban képviseltette magát a kar.¹¹

Az állambiztonsági szervezet rendelkezett információkkal az 1969-ben a KISZ keretei között fellépő diákmozgalomról is, de azt eleinte valamiféle új jelenségként értékelte. „Az egyetemeken és főiskolákon folyó ideológiai nevelés befolyásolására törekvő ellenséges tevékenységről” szóló, az MSZMP Politikai Bizottságának eljuttatott jelentés 1969 júniusában úgy látta, az egyetemeken, elsősorban az ELTE-n *„a külső és belső ellenséges erők hatására különböző ellenséges eszmék, tendenciák érvényrejutási törekvései tapasztalhatók. E tekintetben az ellenőrzés alatt tartott személyek részéről fokozottabb érdeklődés jelentkezett az elmúlt néhány hónapban az ELTE-n történt ismeretes eseményekkel kapcsolatban. Az újonnan megválasztott KISZ-vezetőség személyei és lépései tekintetében megnöttek a remények arra, hogy az egyetemi ifjúság minél szélesebb rétegét kivonják a KISZ vezetése alól.”* Ehelyett vagy

10 = ÁBTL 2.7.2. 41-8-174/1967. szeptember 30. 113-120. (1. d.)

11 = Pór és társai ügyének dokumentációja ÁBTL 3.1.9. V-154419/1-8. Az ügyről Dalos, 1989; Takács, 2012.

emellett egy „NÉKOSZ-szerű mozgalom” szerveződik, „ezek megvalósítására ugyanakkor a KISZ kereteit használnák fel. Egy »új baloldal« megalakításának törekvései is felvetődtek.”¹²

Az „ismeretes eseményekben” résztvevők feltérképezése nyilvánvalóan rámutatott: az 1969. tavaszi küldöttértekezlet és az őszi kari gyűlés más dimenzióban mozog és más kört érint, mint Pór és a marxista olvasóköre. Pór ekkor már (és még) börtönben ült, a körök résztvevői (köztük az ezekről jelentő hálózati személyek) többnyire már befejezték tanulmányaikat.¹³ Az 1969-es mozgalomban résztvevők közül mintegy 250–300 fő neve ismert: a küldöttértekezlet felszólalói és a kari gyűlés résztvevői. A Pór-ügy egyetlen prominense sincs közöttük, az egykori marxista körök és az 1969-es *aktíva* között az átfedés minimális, nagyjából 10 fő. És a BM – ekkor még – jól látta, hogy az ideológiai platform is más, mint a sztálista–maoista velleitási csoporté.

= = = Dossziék és intézkedések

A *megrendelés* nyomán a BM III/III-2-b. alosztály csoportdossziét nyitott, amelyet később „KGy-69”-re kereszteltek. Ez O-13767 számon valamikor irattárba is került, de már nem található meg.¹⁴ A dossziét említi Haraszi Miklós 1970-es rendőri figyelmeztetési ügyének aktája,¹⁵ illetve szerepel egy, az 1960-as években különlegesen aktív hálózati személy jelentésfolyamában is. A következőkben ezek alapján teszünk kísérletet a dosszié tartalmának rekonstrukciójára, azt feltételezve, hogy a nyomozás pontosan követte a megrendelést.

A „KGy-69” 1969. októberi megnyitása után először nyilván rekonstruálni kellett a *kg*y körül történeteket, össze kellett tehát gyűjteni a releváns hálózati jelentéseket, feltehetően az ELTE (illetve Bölcsészettudományi Kara) objektumdossziéjából, ami azonban szintén nem maradt fent. Ez biztosan tartalmazta az említett ügynök, „Mészáros” (Mikes Tamás) jelentéseit.¹⁶ „Mészáros” ugyan nem volt egyetemi hallgató, de már 1968 májusától adott jelentéseket a bölcsészkarról, hallomások alapján. A kari gyűlés *ötletéről* például először 1969. április 11-én adott hírt, amikor egyébként a Pór-ügy résztvevőinek utóellenőrzéséhez gyűjtött értesítéseket. Több jelentést is írt – hasonló források alapján – Haraszi Miklós ekkor iv. éves magyar–filozófia szakos hallgatóról, akit még 1966-ban Pórral együtt ré-

12 = = ÁBTL 2.7.2. 41-9-134/1969. június 12. 69–76. (1. d.)

13 = = Így Pór körének sokáig belső, vezető tagja, Tóth József (valószínűleg „Pesti” fedőnévvel társadalmi kapcsolat, ÁBTL 3.1.9. V-154419/4. 277-281.), vagy a Pórra a figyelmet elsőként felhívó „Fung György” fedőnevű informátor, Borsányi László (ÁBTL 3.1.2. M-33528).

14 = = Az online nyilvántartásban ezen a számon szerepel, 1970-es lezárással, o lapszámmal; a dossziében előfordul Haraszi Miklós és Könczöl Csaba neve.

15 = = ÁBTL 3.1.9. V-158.402/1–2.

16 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. Mikesről lásd Andor, 2011.

szesítettek rendőri figyelmeztetésben és zártak ki egy évre az egyetemről. Ő azonban nem volt tagja Pór illegális körének, ellenkezőleg, meggyőződéses híve volt a nyilvános fellépésnek, így 1968 elején vissza is vették az egyetemre, és egy évvel később a KISZ-be is. 1969. április 29-én – épp a küldöttértekezlet első napján – „Mészáros” már részletesen ismertette a kari gyűlés koncepcióját, hozzátéve, hogy Haraszi azt szeretné, hogy „*az ELTE KISZ-szervezetén belül megszerezze magának a vezetést*”.¹⁷ Ez távol állt a valóságtól, hiszen Haraszi még csak alapszervi vezetőségi tag sem volt. „Mészáros” Harasztnak tulajdonította azt a „törekvést” is, hogy a kari KISZ VB „*valós hibáit kihasználva [...] a következő [küldött]gyűlésen ezt a VB-t menesszék és szélesebb ellenőrzéssel, demokratikus alapon működjön a szervezet*”. Ez kifejezhette „Mészáros” adatközlői, de főképpen barátja, Andor Mihály IV. éves történelem–filozófia szakos hallgató hangulatát (rőla „Mészáros” szinte mániákusan jelentett), de megint csak sok túlzást tartalmazott. A kari KISZ VB-t például a szervezeti szabályzat szerint mindenképpen meneszteni kellett az esedékes küldöttértekezleten, mert lejárt a mandátuma. „Mészáros” jelentéseinek kezelése arra mutat, hogy ekkor tartói sem tulajdonítottak neki sok jelentőséget, csak a tájékoztatás és az egyetemi csoport kapta őket (Haraszi itt és – mint költő – a III/III-4. kulturális elhárító osztályon állt ellenőrzés alatt). Világos volt, hogy megfigyeltjét csak Andor Mihályon keresztül ismeri. Amikor azonban 1969. szeptember elején megismerkedett Haraszttal, és nyomban 1956-ról kezdtek beszélni, ez már a vezetés figyelmét is felkeltette.¹⁸

„Mészáros” 1969. október 31-i jelentése az volt első, amelyet a „KGy-69” dossziében is elhelyeztek. Ebben foglalta össze az október 13-i kari gyűlést és közvetlen utótörténetét, természetesen hallomásból. Nem egészen egy héttel későbbi, következő jelentését nem a megszokott tartótisztje, hanem Tóvölgyi Antal ezredes, a BM III/III-2-b. alosztályának vezetője vette fel. Ez alkalommal „Mészáros” nem a megelőző napokban történetekről beszélt, hanem egy *ügyet* vázolt fel, ami akár a kari gyűlés ügye is lehetett volna, de egyelőre nem volt neve.

17 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. 142-143. „Mészáros” jelentése, 1969. április 29.

18 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. 158-159. „Mészáros” jelentése, 1969. szeptember 5. – A jelentés, „Mészáros” szándékától függetlenül, nagyon pontosan különböztette meg az 1969-es Harasztit Pórtól. Mikes Tamás egy forradalom utáni diákszervezkedés résztvevőjeként került börtönbe, Haraszi pedig ennek kapcsán mondta el, hogy szerinte 1956 azért volt jelentős, mert a jobboldali jelenségek ellenére a demokratizmus és a semlegesség alapján, Jugoszláviához hasonlóan konszolidálhatta volna a szocializmust Magyarországon. „Nehéz eldönteni, hogy nem előnyösebb lett volna egy elkövetkező igazi demokratikus fejlődés számára, ha ilyen alapról indulhat, főleg, ami a munkástanácsokat illeti, amennyiben megvalósulhatnak.” A szovjet beavatkozás, mondta Haraszi az ügynöknek, meg akarta előzni, hogy Nagy Imre konszolidáljon. Harasztit szerint Pórék – akik egyébként fasiszta ellenforradalomnak tartották 1956-ot – igazolják a titkosrendőrség létét, mert pont az ilyen konspirációkra van szükségük. „Minden változtatás lényege, hogy a legszélesebb demokratizmus alapján, népmozgalomként kell működnie”, az erőszakra való utalás is értelmetlen (uo.).

„Az ügy véleményem szerint 1968 második felében kezdődik, pontosabban akkor keresi azt a későbbi formát, amely most válik valóra”¹⁹ – kezdte fejtegetéseit „Mészáros”, aki szerint az előzmények Pór és Haraszi 1966-os közös ügyére és a Pórral együtt elítélt Dalos György költő moszkvai egyetemi tanulmányaira nyúlnak vissza. Pór letartóztatásából Haraszi azt a következtetést vonta le, mondotta „Mészáros”, hogy a konspiráció értelmetlen. Dalos munkásmozgalm-történeti „disszertációja” (valójában a német szociáldemokrácia 1920-as évekbeli történetéről írott egyetemi diplomamunkája) foglalta össze a követendő ideológiát, amely más forrásokból is táplálkozott: Haraszi olvasmányaiából (Herbert Marcuse, Charles Wright Mills), találkozásából a nyugatnémet SDS²⁰ tagjaival a szófiai Világifjúsági Találkozón, öccse párizsi és kubai tapasztalataiból és amerikai baloldali radikális újságokból. Haraszi egyrészt költőként különféle, jórészt irodalmi eseményeken lépett fel, másrészt az ELTE bölcsészkar KISZ-szervezetében, aminek eredményeképp *„májusban sikerült a kari VB-t megbuktatniuk”*. 1969 szeptemberében és októberében a faliújságokon készítették elő a kari gyűlést. *„Azt remélték, hogy a KISZ budapesti VB májusi határozata csak olajat önt a tűzre és végső soron az egyetem kari gyűlése, melynek autonómiája ügyis terítékre került, mint nyilvánvalóan megvalósítható ill. megvalósítandó cél, diadalmasan kerülhet ki az összezapásból.”*²¹ „Mészáros” röviden jellemezte is az „ügy” szereplőit, köztük Harasztit mint *„vezér-egyéniséget”* („nem a szó teljes rossz értelmében”), aki *„csak ártalmatlanná tehető”*. Ezután javaslatot tett a „megoldásra”, amelyet *„támadással egybekötött elszigetelésnek”* nevezett, egyszerre elvi alapon és adminisztratív módszerekkel. A bölcsész-kari KISZ és a párt vegye kézbe a követelések *„reális részét”*, miáltal elszigetelik Harasztit, és erről felvilágosítják a jó szándékú hallgatókat. Esetleg elhíresztelik, hogy besúgó, és az egész diákmozgalm provokáció volt. Más változatban *„rendezik”* a problémákat, és csendben leválasztják Harasztit. Tóvölgyi alosztályvezető értékelte „Mészáros” szellemi erőfeszítéseit, logikusnak, reálisnak, meggondolandónak nevezte a javaslatokat is.²² További jelentések gyűltek, 1970 márciusától már a „KGy-69” fedőnevű ügy volt azok tárgya.

Harasztit az egyetemi csoport más „vonalon” is figyelte, amibe valószínűleg a kulturális „területen” dolgozó osztály is besegített – egyetemen kívüli, irodalmi szereplései okán. Költőként szerepelt a nyilvánosságban, versei jelentek meg, ott volt a fiatal írók 1969-es, nyári lillafüredi találkozóján és számos felolvasóesten,

19 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. 175-178. „Mészáros” jelentése, 1969. november 4.

20 = = Sozialistischen Deutschen Studentenbund, baloldali diákszervezet; vezetője, Rudi Dutschke ellen 1968. április 11-én Nyugat-Berlinben merényletet követtek el.

21 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. 175-178. „Mészáros” jelentése, 1969. november 4. – A KISZ Budapesti Bizottságának Végrehajtó Bizottsága a szóban forgó időben nem foglalkozott az ELTE szervezetének helyzetével, sem a több egyetemen működő vagy bevezetni kívánt gyűlések kérdésével.

22 = = ÁBTL 3.1.2. M-32974. 175-178. „Mészáros” jelentése, 1969. november 4.

köztudott volt, hogy a *Gerillák* polbeat együttes szövegírója. Felfigyelt rá a nyugati sajtó, egy nyugatnémet televíziós stáb interjút is készített vele. Érett a helyzet az ügy „realizálására”. 1970. május 5-én a III/III-2-b. átküldte a III/1. Vizsgálati Osztályra a „KGy-69” ügyben keletkezett „anyagokat”: egy előzetes csoportdosszié öt, egyenként 12–295 oldal terjedelmű (!) kötetét, továbbá több száz *3/a anyagot* – vagyis telefonlehallgatást – összesen nyolc bölcsészhallgatóról (161 Harasztirol, 338 Kovács Andrásról, az 1969 áprilisi küldöttértekezlet és választás egyik valódi szervezőjéről, 197 pedig egy másik szervezőről, Radnóti Sándorról készült), valamint külső megfigyelési (követési) jegyzőkönyveket Harasztirol és öccséről, Péterről, továbbá Andor Mihályról, Kovács Andrásról és Könczöl Csabáról. További négy dosszié „*tanú idézeteket és versfotókat*”, a *Kari Híradó* számait, a kari gyűlés jegyzőkönyvét és „*utóbb keletkezett jelentéseket*” tartalmazott. Június 2-án a vizsgálatiak az egészet minden megjegyzés nélkül vissza is küldték.²³

Közben, május 12-én ugyanis két megoldási javaslatot tettek „*az ellenséges tevékenység megszüntetésére*”. Az egyik azon alapult, hogy Haraszti a Móróc Zsigmond Gimnázium önképzőköré néhány tagjának egy Pozsonyi úti magánlakásban tartotta meg az iskolában betiltott előadását, amely a forradalom és a bürokratikus rendszerek problémáit taglalta. Politikai vitába keveredett az otthon tartózkodó szülővel, Kovács Endrével, a Külügyminisztérium munkatársával; a vita során a magyarországi bürokratikus rendszerről és új, funkcionárius osztályról beszélgettek. Hogy erről az állambiztonság hogyan szerzett tudomást, az iratokból nem tudjuk meg.²⁴ Kovács Endrét már két nappal később (!), 1970. április 18-án meghallgatták a Gyorskocsi utcában Haraszti ellenséges kijelentéseiről. A vizsgálati osztály ezt alkalmasnak látta büntetőeljárás megindítására, amelyet kiegészíthet az ELTE hallgatóinál (Andor, Kovács, Könczöl) tartott házkutatás. A másik megoldási javaslatra a vizsgálati osztályon a III/III-2 indítványaként utaltak. Ez csak a négy diák meghallgatását és rendőri figyelmeztetésben részesítését tartalmazta – büntetőeljárást nem.²⁵ A „KGy-69” tartalmából valószínűleg *csak* ennyi

23 = = ÁBTL 3.1.9. V-158.402/1. 235-236. A BM III/III-2-b. alosztály átirata a III/1. Vizsgálati Osztálynak a „KGy-69” fn. ügyben keletkezett anyagok átadásáról, 1970. május 5.; uo. 237. A BM III/1. átirata a III/III-2-b. alosztálynak a „KGy-69” fn. ügyben keletkezett anyagok visszaküldéséről, 1970. június 2.

24 = = Haraszti Miklós úgy emlékszik, hogy a Móróc Gimnázium önképzőkörének felügyelő tanára, Szigeti Józsefné (az ELTE Bölcsészkar tanszékvezető professzorának felesége) tagadta meg az engedélyt a diákoktól Haraszti meghívására, és Kovács M. Mária (ekkor a gimnázium III. évfolyamos tanulója, a későbbi kiváló történész) „magánakciójáról” is tudhatott. Az információ akár innen is jöhetett, de valószínűbb, hogy telefonlehallgatás „eredménye” volt. Haraszti úgy véli, Kovács Endre hozzájárulhatott a lakás lehallgatásához, és szándékosan provokálta a beszélgetést, amelynek némely részletét az iratok szó szerint idézték. (Haraszti Miklós levele a szerzőhöz, 2024. augusztus 6.)

25 = = ÁBTL 3.1.9. V-158.402/1. 227-228. Intézkedési terv, 1970. május 12. (BM III/1.)

következett. Az „*utóbb keletkezett jelentések*” feltehetően rámutattak arra, hogy az ELTE bölcsészkarán a konszolidáció jelei mutatkoznak. A vizsgálatiak tehát inkább alapoztak Haraszti „nyilvános” szerepléseire (már amennyiben nyolc-tíz gimnazista lány, egyikük apjával együtt *nyilvánosság*), mint a diákmozgalom állítólagos szervezésére.

Harasztit 1970. május 14-én őrizetbe vették, és másnap közölték vele, hogy izgatás gyanújával terhelte nyilvánítják. Kihallgatásai ötödik napján szabadon bocsátották, de a kihallgatások folytatódtak. Tüzetesen átnézték a lakásán (és Andor Mihályén) lefoglalt politikai tárgyú vagy akként értelmezhető könyveket és iratokat. Áttekintették több költői est és egy teljes Lenin-centenárium ünnepség szöveggönyvét (Haraszti egy munkacsoport tagjaként vett részt az összeállításában – a kizárólag Lenin-szövegekből álló műsort betiltották).²⁶ Kihallgatták a bölcsészkar diákmozgalom nyolc aktivistáját (Andor Mihály, Garzó Lilla, Horváth Ágota, Kardos István, Kelemen Péter, Kovács András, Könczöl Csaba és Vida János), akik közül Garzó és Kovács a kari reformer KISZ-bizottság tagjai voltak, Könczöl egyenesen VB-tag és a *Kari Híradó* szerkesztője, Kelemen egy átfogó demokratizáló egyetemi reformterv szerzője. Kaptak kérdéseket a küldötttervezlet és a kari gyűlés szervezéséről, de főleg Harasztirol. Az elsőről mindannyian azt mondták: céljuk az ifjúsági szervezet belső demokratizálása volt; jobb oktatás és hallgatói érdekképviselés. A másodikról pedig, hogy Haraszttal vitában álltak, ő a radikális bázisdemokrácia álláspontját képviselte, a kari gyűlés napirendjére szeretne volna tűzni a munkás-paraszt származású hallgatók arányszámának növelését – de végül, és erről a jegyzőkönyv is tanúskodott, minden kérdésben visszavonult, és egyik tanácskozáson sem szólalt fel.

Amikor Haraszti izgatásért rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült, majd 1970 júniusában rendőri felügyelet alá helyezték, továbbá egyéves közlési tilalmat is kiróttak rá, az indoklás kizárólag nyilvános szerepléseire hivatkozott. Ez természetesen bőven elegendő volt ahhoz, hogy végleg kizárják az egyetemről. A Belügy-minisztérium jelzést adott az ELTE-nek két másik hallgató, Andor Mihály és Könczöl Csaba rendőri figyelmeztetéséről is, és javasolták, hogy ha befejezik tanulmányaikat, ne kapjanak állást a felsőoktatásban. Andor azután az egyetemről megrovást kapott, aminek indoklásában szerepelt a kari gyűlés előtt írott faliújságcikke, de főként rendőri figyelmeztetésére hivatkoztak.²⁷ Az MSZMP-tag Könczöl „csak”

26 = = ÁBTL 3.1.9. V-158.402/2. 88-113. Az ELTE Bölcsészettudományi Karának filozófus KISZ alapszervezetének összeállításában készült Lenin centenáriumi anyag. [Géprút másolat, 1970. április előtt.]

27 = = A fegyelmi határozat indoklása sokatmondó, eszerint Andor „1. Rendszeresen foglalkozott nyugat-európai folyóiratokban megjelent, a kommunista- és munkáspártok nemzetközi szerepéről ellenséges tartalmú forrásmunkák fordításával” (ezt a házkutatás során lefoglalt iratok „minden kétséget kizáróan bizonyították”) „2. A Fegyelmi Bizottság megállapította, hogy a Kari Gyűlés és a körülötte folyó eseményekben része volt, kifogásolható cikkeket írt és nézeteket képviselt, ezek

pártfegyelmissel (megrovásban) részesült. *Szignalizációja* (a BM főcsoportfőnökének tájékoztató levele a rektorhoz), amely állambiztonsági nyelven íródott, őrizte meg a lehetséges „KGy-69”-ügy koncepcióját. „Könczöl Csaba bár nem áll közvetlen kapcsolatban Haraszti Miklóssal és társaival, magatartásával és tevékenységével – közvetett módon – azok negatív tevékenységét elősegítette. Az egyetemi párt- és állami vezetők lejárata, a velük szembeni gyűlölet felkeltésére alkalmas kijelentéseket tett. Magatartásával, tevékenységével elősegítette az elmúlt évben az egyetemen az ideges, anarchikus légkör kialakítását. Társadalmi funkciójával visszaélve a Kari Híradóban a párt politikai irányvonalával ellentétes cikkek megjelentetését engedélyezte.”²⁸ Ilyen ügy azonban nem jutott el a vizsgálati szakaszig.

A diákmozgalom, mint spontán participációs igény, elhárítása a bürokratikus normalitás rendszerében sokrétű, intézményközi együttműködést igényelt. A központi pártapparátus az ifjúsági szervezet hasonló szintű intézményével együtt *rendelést* adott le az állambiztonságnak: vegyen részt a folyamatban. Ott rendelkezésre álltak ugyan információk a bölcsészhallgatókról, de nem váltottak ki különösebb szervezeti izgalmat. A megrendelést azonban teljesíteni kellett, és ennek során a *szolgáltató* (az állambiztonság) a kádárizmus rá vonatkozó szakparadigmája szerint járt el. Az alapkérdésre, *ki is áll mögöttük*, megadták a választ: Haraszti Miklós. Az ő *diákmozgalmi* aktivitása ugyan feltehetően legfeljebb egy rendőri figyelmeztetésre lett volna elegendő, ha egyáltalán; de az „újbaloldal” legalista „képviselte” kiválóan verifikálta veszélyességét, és bizonyította, hogy az állambiztonság fontos, nélkülözhetetlen, ugyanakkor szerepét értő része a bürokratikus normalitásnak. Haraszti *jelentéssel* kellett ellátni, ezt fejezte ki összekapcsolása az utolsó, az egyetemi hallgatósággal összefüggő és a párt vezető körei által is érzékelt politikai ügryhöz, Pórhoz és társaihoz. Így lehetett teljesíteni a megrendelő igényét, miszerint a spontán mozgalom feltétlenül *szervezett*. *Valaki(k)* mindenképpen áll(nak) a diákok mögött, akik a bürokratikus normalitás szótárában szereplő ellenséges kategóriákkal írhatók le; akiknek elhárítása a megfelelő szerv hivatali feladata akkor is, ha meggyőződése (vagy egyszerűbben: a józan ész) kissé mást is diktálnának. Az eszközök is megfelelőek, azaz immár nem feltétlenül durvák; nem is látványosak. Leginkább igyekeznek *kivonni a forgalomból* a veszélyes elemeket.

azonban nem képezik a fegyelmi tárgyát.” ELTEL VIII. I. 008. g. 1970. F-12. (12. d.) – Rendőri figyelmeztetést kapott Kovács András is, de ez a többiekétől (Haraszti, Andor, Könczöl) eltérően nem található meg a Haraszti-dossziében. A három évvel később nyitott „Sokszorosító” fedőnevű rendkívüli esemény dosszié azonban egy helyütt említést tesz „a »KGy-69« fedőnevű ügyben elmarasztalt Kovács András volt BtK hallgatóról” (ÁBTL 3.1.5. O-17190/1. 320. Kiemelés az eredetiben.) Az „elmarasztalás” ilyen típusú dokumentumban kétségkívül szankciót jelentett, aminek a hatósági figyelmeztetés csak legenyhébb formája (Kovácsot visszaemlékezése alapján rendőri felügyelet alá is helyezték).

²⁸ = ELTEL VIII. I. 008. g. 1970. F-4. A BM III. főcsoportfőnök helyettese, Baranyai György rendőr ezredes átirata Nagy Károly rektorak, 1970. július 8. (12. d.)

Haraszi letartóztatása azért jelezte, hogy a keményebb fellépésre is bármikor lehetőség adódhat. De végül csak figyelmeztetést, *refet*, kirúgást és *szilenciumot* kapott, vagyis kivonták a nyilvánosság, az egyetem és az irodalmi élet forgalmából, azonnal és amennyire csak lehetett. A többieket csak diploma után, *pro futuro*.

A voltaképpeni diákmozgalom elhárításában az állambiztonság sajátos szerepet vállalt. A magyar 68-ból hiányzott a tömeges részvétel, ám két-háromszáz bölcsészhallgatót (és egyben KISZ-aktívát) mégsem lehetett rendőri figyelmeztetésben részesíteni. Nem is volt rá szükség, hiszen 1969-70-ben – 1968 augusztusának tartós pszichózisában – már néhány szankció kiváltotta az elrettentő hatást, átadva így a terepet a kooptálás és a kisajátítás intézményeinek és mechanizmusainak.

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.2. BM Tájékoztató jelentések

3.1.2. Munkadossziék

M-32974. „Mészáros Tibor”

M-33528. „Fung György”

3.1.7. T-dossziék

T-9731/1. Imre Katalin

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-154419/1-8. Pór György és társai

V-158402/1. Haraszi Miklós és társa

V-158402/2. „Új Hullám” c. irodalmi est és az ELTE BTK által készített Lenin centenárium műsoranyaga

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

xxxv. 37. c. 5. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség
v. Kerületi Bizottságának iratai

Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára (ELTEL)

VIII. I. 008. g. Bölcsészettudományi Kar. Fegyelmi ügyek

F-4. Haraszi Miklós fegyelmi ügye

F-12. Andor Mihály és Könczöl Csaba fegyelmi ügye

XXV. 22. b. ELTE DISZ és KISZ Bizottságainak iratai

XXXV. 22. f. ELTE kari DISZ és KISZ Bizottságainak iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)
XXVIII-M-18-m. Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség. Osztályok
M-KS 288. Magyar Szocialista Munkáspárt
36. Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály

1956-os Intézet Alapítvány Digitális Oral History Archívuma (DOHA)

== = Hivatkozott irodalom = = =

Andor, 2011

Andor Mihály: *Szegény Micsinay. Egy besúgó élete*. Jelenkor Kiadó, Pécs.

Apor–Mark, 2011

Apor, Péter – Mark, James: Mobilising Generation: The Idea of 1968 in Hungary.
In „Talkin’ ‘bout my Generation.” *Conflicts of Generation. Building and Europe’s „1968”*. Ed. Anna von der Goltz. Wallstein Verlag, Göttingen. 97–115.

Apor, 2013

Apor Péter: Autentikus közösség és autonóm személyiség: 1989 egyik előtörténete.
Aetas, 4. sz. 22–39.

Bakos, 2020

Bakos István: *Számvetés*. Balaton Akadémia, Keszthely.

Bojti, 2010

Bojti Ferenc: Találkozás egy (másik) fiatalemberrel. *Budapesti Negyed*, 68. sz.
229–258.

Dalos, 1989

Dalos György: *Hosszú menetelés – rövid tanfolyam. (Történet)*. Magvető Kiadó,
Budapest.

Dénes (szerk.), 2008

Dénes Iván Zoltán: Diákmozgalom Budapesten 1969-ben. In *Szabadság – közösség. Programok és értelmezések*. Szerkesztette: Dénes Iván Zoltán.
Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest. 239–259.

Gergely, 2008

Gergely Ferenc: *KISZ. A Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség története, 1957–1989*.
Holnap Kiadó, Budapest.

Gildea–Mark–Warring, 2013

Europe's 1968: Voices of Revolt. Eds. Robert Gildea – James Mark – Anette Warring. Oxford University Press, Oxford.

Haraszti, 1997

Haraszti Miklós: 1969. *Beszélő*, 12. sz. 66–74.

Kornai, 1993

Kornai János: *A szocialista rendszer. Kritikai politikai gazdaságtan.* HVG Kiadó, Budapest.

Loewenthal, 1983

Loewenthal, Richard: Beyond Totalitarianism? In *1984 Revisited. Totalitarianism in Our Century.* Ed. Irving Howe. Harper & Row, New York. 209–267.

Rainer, 2023

Rainer M. János: Konfliktus a szovjet típusú rendszerek elitjében – régi és új viták. In *Elit és konfliktus – tanulmányok. Magyarország a jelenkorban.* Szerkesztette: Rainer M. János. Kronosz – 1956-os Intézet Alapítvány, Budapest–Pécs. 15–46.

Reményi, 2019

Reményi József Tamás: A hatalom szemében „árulók”. Életútinterjú Reményi József Tamással, 2. rész. https://litera.hu/magazin/interju/remenyi-jozsef-tamas-a-hatalom-szemeben-arulok.html#_ednref4 (utolsó letöltés: 2025. január 18.).

Spiró, 2020

Spiró György: *Malaccal teljes éveink. Esszék.* Magvető Kiadó, Budapest.

Tábor, 2008

Tábor Ádám: Adalékok az 1969-es bölcsészkar diákmozgalomhoz. *Élet és Irodalom*, 52. évf. 34. sz., aug. 22.

Takács, 2012

Takács, Ádám: *The Maoist Incident. Effects of Political and Ideological Consolidation on Youth Mentality in the Kádár Regime in the 1960s.* Resocsa Report, h. n.

Trencsényi, 2001a

Trencsényi László: A kis generáció 1. *Magyar Felsőoktatás*, 9. sz. 35–36.

Trencsényi, 2001b

Trencsényi László: A kis generáció 2. *Magyar Felsőoktatás*, 10. sz. 60–61.

Trencsényi, 2002

Trencsényi László: A kis generáció 3. *Magyar Felsőoktatás*, 1–2. sz. 64–66.

Imre Katalin

ÁBTL - I. - 3.1.7. - I. s. - T-9731/1/45/1

Kulcsszavak

=====

Budapest, diákmozgalom, egyetem, értelmiség

Budapest VIII. ker., ELTE Természettudományi Kar épülete, balra a Gólyavár, 1977.

Fortepan / Balázs János

/ A Student Movement and Its Suppression in 1969 /

Reconstruction of a Lost File

This study explores the aftermath of the student movement that arose in 1969 at the Faculty of Humanities of Eötvös Loránd University in Budapest. The protagonists of this episode attempted a rebellion within the bureaucratic framework of the Hungarian Young Communist League (KISZ). Their goal was to gain meaningful influence over issues affecting their micro-community and to establish an organizational framework for genuine grassroots political participation. In April 1969, through a regular election, they succeeded in electing their candidates to the leadership of the faculty's KISZ organization. In the autumn, a so-called faculty rally was held with the participation of some 250 student delegates who urged democratic reforms at the university.

The first part of the article briefly summarises the history of the student movement. The second part deals with the events following the faculty meeting. The communist party had the political police investigate the background of the movement after it had been disbanded. The data was collected in a file (Kgy-69), which is no longer available. The third part of the article attempts to reconstruct the contents of the file on the basis of other files and describes the measures taken. The movement was linked to an earlier ultra-left movement, although there was no evidence for this. One of the students, Miklós Haraszti, who later became a democratic opposition activist, was detained for some days, then released and given a police authority warning along with several others. The state security services would probably not have acted on their own against a movement that was campaigning for particularist reforms within the official youth organisation. But they had to fulfil the requests of the client (the party) by concluding that the spontaneous movement had been organised on political grounds.